

Проф. др Франсоа Кокен (Париз)

РУСИЈА ЈЕ ЈАКА И КАДА НАМ ИЗГЛЕДА ДА ЈЕ СЛАБА¹

1.

У часу кад су судбине словенских и, на посредан начин, европских народа, поново неизвесне, неки ми буде допуштено да Вам захвалим, уз изразе поштовања, што сте основали Катедру за модерну и савремену историју руског свијета, на коју сте оцијенили да је корисно да ме позовете. Обичај, готово исто толико стар и частан колико и ова кућа, налаже да се катедре оснивају, смањују, опстају или се гасе, већ према помацима у науци да би се што боље примијенио њен развој. Историја руског свијета улази међу ове зидове и данас ми је дужност да отворим ову нову катедру, чија тежина би могла изгледати превелика, да ме повјерење које сте ми љубазно указали и на којем вам не могу довољно исказати захвалност, није охрабрило да се не осјетим тога недостојан.

У недостатку руског свијета у правом смислу ријечи, Словени у цјелини, убрајани су у ваше пријатеље, и ево тачно вијек и по, како сте 1840. године наставу словенског језика и књижевности повјерили барду пољске независности, пјеснику Адаму Мицкјевичу (Adam Mickiewicz), једном од првих странаца који је својим реномеом допринио сјају ове стране врједности.

Захваљујући вам на великој части коју сте му указали. Мицкјевич је тада изразио узбуђење што ће моћи да буде порт-парол свих словенских народа, у Паризу 1840, "у срцу", додао је, "пријестонице ријечи, чија је супериорност у исти мах тако очигледна и толико племенита да се остали народи не осјећају понижени да признају њену надмоћност у том погледу"- "Слава

---

¹ Уводно предавање професора Франсоа Гзавје Кокена (Francois-Xavier Coquin), приликом оснивања Катедре за модерну и савремену историју руског свијета на Француском колежу, 6. маја 1994. године.

Французима”, писао је са своје стране украјински писац Боћански, будући професор Московског универзитета. ”што су први схватили значај бољег познавања Словена, њихове књижевности и језика”.

Пансловенски патриота ништа мање него пољски, Мицкјевич је ставио себи у задатак да ”приближи словенске народе осталој Европи” која их је упорно ”држала по страни” и да тако ствара ”тјешње везе са народима Запада”. Веома елоквентан, а такође, треба то признати, и веома мистичан у том добу узлазног позитивизма, Мицкјевич ће доживјети да његова настава буде укинута - чувена неправда коју је подијелио и подијелиће са многим другим научницима, са којима се Француски колеж може с правом поносити. Ипак, настава ће га надживјети; након њега долази Сипријен Робер (Cyprien Robert), чије добро познавање словенског и отоманског свијета на Балкану, западна дипломатија је могла корисно искористити да спријечи рат који се разумно могао избјећи, само да се ма и најмање хтјела обратити пажња лекцијама из географије и историје. Као да је једна вишеетничка и муслиманска Босна могла постојати изван једне Федерације и саме вишенационалне!

Сапријен Робер, сарадник *Revue des Deux Mondes*, уступиће мјесто Пољаку Александру Шоцку (Alexandre Chodzko), бившем царском конзулу у Персији. Овај пјесник и Мицкјевичев супарник трудио се током 25 година (од 1857. до 1883) да зближи своје слушаоце са словенским свијетом у току његове еманципације. Међу слушаоцима налазио се Луј Леже (Louis Leger), тада професор у Школи за источне језике. Управо на његов подстицај бивша Катедра словенског језика и књижевности (у једнини) прерашће 1885. године у Катедру словенских језика и књижевности (у множини). Капитална разлика: у часу када је Србија управо стекла независност и кад је православна империја кумовала догађајима у Бугарској, Француска је видјела у прогресивној еманципацији словенских народа добродошлу противрежу њемачкој надмоћности у Mittelosteuropa. Разноликост словенских народа и књижевности долази тада до пуног изражаја и није се више радило о томе да се сматрају као неважна цјелина, нити да се одбија признавање њихових различитих идентитета, чему су тежиле.

Страстан присталица француско-руског савеза, чију стогодишњицу славимо ове године, Луј Леже је видно у својим радовима "скроман допринос" (ово су његове ријечи) оспособљавању једне Француске у тражењу савезника. На његовом примјеру, и, дијелом, на његов подстицај, подићи ће се читава плејада историчара и књижевника који ће - од Анатола Лероа Болјеа (Anatole Lerou-Beaulieu) до Вогеа (Vogue), или од Жила Леграа (Jules Legras) до Луја Реаа (Louis Reau) - француску славистику уздићи на прво мјесто и чији ће напори довести под предсједништвом Лависа (Lavissee), до стварања Француског института у Санкт Петербургу који је, надајмо се, у току поновног оживљавања.

Близу јединству словенских народа чији је истовремено бранилац и тумач био пред образовним Французима, филолог и хуманиста, увијек радознао - то су биле неке истакнуте особине Луја Лежеа, срцем Словена колико и патриоте. То су биле једнако, у битном, особине његовог ученика и насљедника Андре Мазона (Andre Mazon), на кога је успомена у нама још увијек живо присутна, те није потребно да је подробно евоцирамо. Заинтересован, као и претходник, за разноликост словенских језика и књижевности, Андре Мазон ће се, са своје стране, наметнути као лингвиста, филолог и граматичар, али исто тако и као проналазач и издавач париских рукописа Тургењева и познавалац словенских епских пјесама. За разлику од свог учитеља Луја Лежеа, Андре Мазон ће се развијати, ипак, у темељно измијењеном словенском свијету. Крај првог свјетског рата и мировни уговори из 1919-1920. године, омогућили су рађање, или поновно оживљавање, нових словенских земаља, демократског надахнућа, и добрим дијелом франкофонних или чак франкофила. Тако, захваљујући великодушној дотацији чешке владе, којој су се одмах придружиле југословенска и пољска влада, основан је 1920/21. године Институт за словенске студије, чији је руководилац тридесет година (од 1936. до 1966) био Мазон, послуже лингвисте Антоана Мејеа (Antoine Meillet), чији је одани и неуморни сарадник био. На њихов подстрек, Институт за словенске студије ће постати, у кратком периоду између два рата, повлашћено мјесто за сусрете и интелектуалне размјене образов-

них Француза и три велике словенске државе Централне Европе, а који ће престати у метежу 1939-1940.

Довољно је рећи да је Андре Мазон остварно, и више од тога, програм који је био зацртао по доласку међу вас, прије него што је предао бакљу А. Вајану (A. Vaillant), и самом ученику А. Мејеа и лингвисти у души. Од Мејеа, А. Вајан је преузео идеју да лингвистика треба да буде истовремено и историјска и компаративна, као што то Клод Ажеж (*Claude Hagege*) мајсторски доказује. Ријетке ерудције, А. Вајан је био, исто тако, један од најобавјештенијих познавалаца балтичких језика, блиско сродних (како је мислио) или повезаних са словенским језицима, које је сагледавао у њиховој међусобној еволуцији и одлучно једновременом духу, као што то потврђује Упоредна граматика словенских језика (*Grammaire comparee des langues slaves*), која је одмах постала класично дјело. Подстакнут, захваљујући опрезности научника, инстинктивним неповјерењем за савршене теорије из којих све произлази, показао се особито заинтересован за фонетска правила и *Revue des etudes slaves* не биљежи више етимолошке ознаке, са изузетном оштроумношћу, коју је само он посједовао.

Али, његовој скромности научника не би било пријатно кад би ме чуо да га дуже хвалим, његовој скромности била је равна само његова храброст (нека ми допусти ову посљедњу индискрецију). Непопустљиви патриота, он је био преселио у своју кућу један дан наставе под окупацијом, и учествовао је са Гееном (*Guehenno*) у универзитетском покрету отпора, о којем је чувао тајну правом храброшћу.

Сувише брз, овај преглед може дати само летимичан приказ радова и утицај ових предавача, који су се, без прекида, смењивали више од 120 година, на катедри за словенске језике и књижевности. Захваљујући њиховим настојањима и напорима њихових ученика и сарадника, ове словенске студије су добиле право грађанства у већим универзитетским установама, а велика породица словенских језика убудуће заузима мјесто у нашем интелектуалном пејзажу; и нико јој не оспорава више богатство и разноврсност - нако сви још не знају да савршено разликују, упркос Мицкјевичу, литургијски језик у старословенском.

књижевном и говорни језик у пољском, језик наредби и законодавства у руском (то је баш један Пољак рекао), језик науке у чешком и pjesнички и музикални језик говора Црне Горе и Илирије, којим епске pjesме не престају да преносе одјек о више него петовјековном народном отпору турској власти.

Ма колико да има још напретка који треба да се постигне у овој области, ни већ постигнути резултати нијесу мање значајни, и то је, можда, разлог који вас је навео да мислите да је сад куцнуо час за историју Словена, посебно Руса, упркос броју и угледу историчара већ присутних међу вама.

2.

Руска историја није била нипошто занемарена унутар или изван овог окружења, а један Луј Леже се више него ико други трудио да пробуди склоност историчара русиста да Русија више не буде загонетка обавијена тајном, на што је незнање још увијек понекад своди. По угледу на њега, познати писци као што су Рамбо (Rimbaud), Емил Оман (Emile Naumant), или Жил Легра (Jules Legras), да поменемо само њих, покренули су, на прекретници два вијека, дјело које тежи информисању и демитологијацији, што је, истина, и данас актуелно.

Упркос све већем броју одличних радова посвећених Русији, историја ове земље није се увијек, заиста, одликовала непристрасношћу и од "руског привиђења", које су раширили филозофи 18. вијека, пријатељи или дужници Катарине II, до приче маркиза де Кустина (de Custine) који је тврдио, да од свог уласка у Русију 1839, може препознати, на први поглед, да ли неки Рус напушта своју земљу или се у њу враћа, по озареном или намрштеном лицу - писци (и цртачи) су се више трудили да се надмећу у хумору и духовитости него у непристрасности. Престо у царској Русији - да поновимо - није био ни изборни ни насљедни, већ окупаторски, и владар је ту вршио апсолутну власт, одржавану убиством као да је Русија држала монопол на ту часну праксу. Са своје стране, Катарина II мора још одбијати нападе импровизованих биографа, који упорно у њој виде само "Тартифа у сукњи" или "Месалину на престолу". Што се тиче

Николаја I. писао је маркиз де Кустин, са својом уобичајеном заједљивошћу, он "је једини човјек у царству са којим се може разговарати не плашећи се доушника (...) Да сам живио у тој земљи и да сам имао неку тајну коју треба сакрити, прво бих је њему повјерио".

Предодређена убудуће за потказивачку царевину, самовољну, апсолутистичке власти и насиља, Русија је описивана рјеђе ради ње саме, а више у односу на западна мјерила; и већина путника, Француза или других, који су тамо одлазили, тражила је само потврду своје унапријед створене представе. Као предмет контрадикторних предрасуда, царевина је служила као клин за избијање напредних духова, док су конзервативци, напротив, у њој видјели добродошао бедем поретка, здраве хијерархије или принципа законитости - прије него што револуције из 1917. године не измијене те стереотипе: унапријеђена од стране првих у ранг "обећане земље", "нова Русија" напротив постаје опсесија либерала и предмет гнушања свих оних који нијесу имали ланце да изгубе.

Међу приличним бројем пристрасних, или ангажованих публикација, један рад из 1882. године чини, ипак изузетак: *Империја царева и Руси* (*L'empire des tzars et les Russes*) од Анатола Лероа-Болјеа која је о земљи и о њеним становницима, о њиховим институцијама и православном хришћанству, понудила студнозну слику, уравнотежену и изванредно обавијештену. Та величанствена фреска, која се и данас периодично издаје, након једног вијека, остала је, на жалост, јединствена у свом жанру, и ниједно дјело, макар приближно еквивалентно, није се до данас појавило у бившем СССР-У. А чињеница да Лероа Болје није имао себи равног нити настављача, довољна би била да потврди, ако је потребно да је царски режим био, упркос свему, неупоредиво толерантнији, либералнији и јаснији од оног који га је наслиједио и о коме су историчари и социолози дуго времена имали само непотпуне и контроверзне информације.

То није било за чуђење: са консолидацијом совјетског режима, информације о стварном стању нијесу чекале да се осуше, до те мјере да је један од најлуциднијих посматрача СССР-а, могао упоредити, прије готово 30 година, стручњаке за политичку совјетску историју са палеонтолозима који се труде да

реконструисану скелет почев од једног кичменог пршљена. Тешкоћа је била у томе што је сваки совјетолог имао свој пршљен и што се тако реконструисана животиња дубоко разликовала од једног до другог аутора. Све до недавно царистичка империја имала је своје повлашћене клеветнике и своје ласкавце. Час се Совјетски Савез дизао у звијезде, а час се излагао презиру: рај за трудбенике или нада за прогресивно човјечанство, и завичај гулага и лењино-стаљинових логора. Дуго се успијевало порицати постојање гулага због неког ревизионизма који се није усудио да каже своје име.

Православна или совјетска, Русија, чија историја наставља да помало представља Музеј Гревен, нудила је тако погрешну слику: слику једног царства неисцрпних богатстава, час опасног и доминирајућег, час, супротно, у стагнацији, немоћи и сиромаштву - наизмјенично тачка привлачења и тачка одбијања - дно Европе, али јој уистину не припада. Па чак и недавни распад Совјетског Савеза није зауставио тај процес чија поука се наставља. У односу на ову антитезу, и прилично ограничавајуће схватање о земљи раскола, историчар би прије одабрао концепцију радикалног pjesника Њекрасова, који је у својим славним стиховима, наговјестно визију једне Русије истовремено таме и свјетлости, у исти мах јаке у својим слабостима богате једино својом великодушности:

Спромашна си
али и богата,
моћна, али без снаге,
мајчице Русијо.

прије него што заврши пјесму последњом варијантом:

Скрхана си,
али и свемоћна,
Русијо, мајчице.

Било да дијелимо или не вјеру pjesника у виталност Русије и њеног народа, морамо ипак да констатујемо да Русија - било спромашна или великодушна није практично никад била, чак ни

на прекретници прошлог вијека, капиталистичка земља и да се није китила оном материјалном цивилизацијом коју је онако сјајно баш овдје описао ожалени Фернан Бродел (Fernand Braudel). Заокупљени стољењима да одбију Монголе и Турке и тако Европи (кажу нам Руси) направе бедем својим тијелима, они посљедњи нијесу имали кад да се стално настане, већ су се понекад појављивали да логорују на својој властитој територији. Историчар не би могао више да заборавља да је империја бројала само десетак милиона становника, и скоро дупло више кад је умрла Катарина II, или мање тада него што је француског становништва било током вјекова. Ништа чудно, у тим условима, у томе што Руси, чији убрзани демографски раст не прелази 19. вијек, нијесу стигли да, у тако кратком времену, акумулирају нста богатства као остале европске земље захваљујући рудницима у Потоси, посредничкој трговини или промету зачина. Чак кад се узме у обзир лов на крзно, корист је био само његов спорадични покретач, за то преткапиталистичко царство, чији су се поданици мало бринули да згрну богатство и нијесу, као други, у личном богаћењу видјели награду за њихове заслуге или за приврженост. Европска, али не и западњачка, Русија слиједи, каже pjesник, себи својствене путеве. У томе лежи, без сумње, један од разлога због којих је она тако често изневјеравала прогнозе, као што ће и даље наставити да их оповргава.

3.

Због језичких погодности, прибјегавао сам до сада термину Русија, кога нема у називу ове Катедре, гдје фигурира израз "руски свијет". Русија или руски свијет - ова два термина нијесу стварно синоними, нити се, чак, могу замијенити један другим, у што нас увјерава кратка историјска ретроспектива.

Послије пада Кијевске Русије, коју је 1240. поплавила плима монголских инвазија, Русија је нестала као држава и требало је чекати 14. вијек, да би се вратила у облику Велике московске кнежевине, чији кнежеви су се мало по мало понствјећивали са потпискивањем Златне хорде и "окупљањем руских земаља", како је ускоро утврђен термин. Упорно настављан из стољећа у стољеће, овај задатак ће на крају подићи велике московске

кнежеве против њихових ривала и осталог племства, и омогућиће им чак да присвоје - тридесет година послије пада Цариграда - титулу панруски цар или цар "свеколике Русије". Пошто је до тада тај назив носио митрополит "свеколике Русије", који се повукао у Москву у току претходног вијека, квалификатив панруски сачувао је снажну идеју о јединству руске земље, дуго времена распарчане. Пошто ју је поново узео велики кнез и московски цар, ова титула му је давала легитимитет убудуће као представнику једне Русије која ће се тек родити и оправдавала је унапријед територијалне амбиције које су стално расле. Незадовољна да освоји само Новгород, затим Псков и да заузме Сибир у 12. вијеку, Велика московска кнежевина, чије ширење никаква природна граница није спречавала, пружа ускоро пипке у правцу Балтика, и закључује 1654. са Источним Украјином Споразум о уједињењу, полудобровољно, захваљујући ривалитету између пољских магната и запорошких козака.

Мало касније, долази цар реформатор и будући Петар Велики, оснивач прве руске флоте, који тек што је ступио на пријесто, стиже на обале Балтика, тамо са Санкт Петербургом, отвара прозор у Европу, и не устеже се да упире поглед на Црно и Каспијско море, прије него што ће се крунисати царском титулом, да би, у односу на европске дворове утврдио своју нову независност. У два и по вијека, од ступања на пријесто Ивана III до смрти Петра Великог (1725), скромна кнежевина Московија, изолована на граници Европе и зависна од Златне хорде, тако се уздигла на ранг вишенационалне царевине, већ, по површини, веће од осталог дијела самодршца цијеле Русије и многобројних других територија, која сама по себи илуструје тај велики успон.

Не идући дотле да подржавамо да су московским цареви нашкодили Русији, утапајући је у једно разнородно царство, сигурно је бар да се Велика московска кнежевина трансформисала у мултинационалну царевину, прије него што је Русија успјела да се конституише као нација; а окупљање руских земаља сливало се у једно евро-азијско царство и прије него што је Русија стварно и прихватила такво постојање. Постојао је стварно руски језик, руска земља, руски народ, чак и држава, истина

мање руска него московска, али Русија није чисто постојала као одређена нација, са својим границама, институцијама и властитим идентитетом. Двоглави орао московског цара постао је орао читавог царства, а да никада није био руски; и синтеза између државе и нације, тако срећно ријешена од тог доба у Француској (или Енглеској), недостајаће Русији и данас још увијек у потрази за својим националним идентитетом и својим обиљежјима.

У недостатку природних граница које би јој омогућиле да се организује, да се одреди и да се уреди у неком боље ограниченом простору, Русија се утопила у нову царистичку империју коју је основао Петар Велики, да се из ње убудуће никад не издвоји, нити да постоји независно од ње. Иако и само нејасно, царство није престајало да се шири, далеко одатле. Сада када се окупљање руских земаља ближило крају, експанзија ове, више аутократске него руске, царевине наставиће се у два правца: потискивањем Турака, које кулминира анексијом Крима од стране Катарине II Велике 1783. године и заштитом православних народа, чијим се природним портпаролом и заштитником сматра нова царистичка империја (једина тада независна православна сила).

У том духу, царевина ће током 19. вијека помагати Молдавце, Влахе, Румуне, Србе и Црногорце, а да не говоримо о Грцима и Македонцима, да збаце турски јарам и (некимма од њих) да добију независност. Било је то у толикој мјери да, практично, није било ниједног народа словенског или православног, јужног или источног, који, из овог или оног разлога, није био природни савезник и дужник Русима, са којима су дијелили заједничко наслеђе, и не само историјско и вјерско него и културно, хуманистичко и језичко. И то је оно осјећање припадности једној истој словенској продици, које је инспирисало - слиједећи примјер романтичарског pjesника Колара, Чеха из Бохемије панславистички ток, дијелом као одговор на њемачки *Drang nach Osten*, који је поплавило и апсорбовао или искоријенио већи дјелом словенских народа на Западу, чија имена данас знају само поједини лингвисти.

Православни Словени нијесу, уосталом, били једини који су се окренули ка царевини и од ње очекивали помоћ и заштиту. Тако су урадили и хришћани из Грузије, чији је краљ признао

сизеренство Русије (1783), прије него што је Александар I завршио с анексијом ове покрајине, без много обзира, а затим свих њених присталица и сусједних области. Исто тако, Јермени, чији су се трговци сусретали са Грцима, Левантинцима и Татарима, у многим трговачким мјестима у царевини, пренијели су своје наде у национално ослобођење на Русију Николаја I која подржава њихово културно и национално признавање, будући извор трвења са царском влашћу; али, то неће бити прије тешког освајања Кавказа од стране Николаја I, потом емирата Централне Азије под Александром II и III чија ће царистичка империја узети колонијалну димензију, до тада мање изражену.

Тако се, током вјекова, конституисало сложено царство, у исти мах вишеетничко и мултиконфесионално, у оквиру кога је степен позивања на суверена и везивања за царство варирао од једне до друге провинције, већ према властитом идентитету сваке од њих. Зацјело, Руси су у њему заузимали привилеговано мјесто али мање утицајно него што се то, често, тврди. Православни цар Москве, руске пријестонице, био је једнако у Санкт Петербургу император свих својих поданика без разлике; а постојање ове двије пријестонице показивало је, на неки начин, двојну природу царства, у исти мах руског и вишенационалног, у најмању руку, у принципу, не искључиво вјерског. У суштини, император се није устручавао да позове, од давнина, на највише функције, било ког од својих поданика: Руса, балтичког старосјединоца, или чак странца, без обзира на националност.

Овакав развој, ипак, неће бити доведен до краја; а аутократски монарх остаће растргнут између свог двоструког својства цара и императора, осцилирајући наизмјенично од једног до другог, а да стварно никад својство императора није одијело превагу над својством цара, руског и православног. Остаје, међутим, да је, упркос својој репутацији, иначе заслуженој, да је тамница народа, ова царистичка империја била исто тако, на свој начин, раскрсница националности, којима је својство што су поданици императора омогућавало да одржавају међу собом сваковрсне везе и размјене.

Ова заједница, ма колико да је била ограничених одговорности, значајно ће се проширити са совјетком влашћу, чији су се владајући кругови отварали широко, од Лењина до Стаљина, па

чак и даље, за представнике страних наорда, привилегованих да буду неочекивано унапријеђени. Сигуран у асимилаторске врлине марксизма-лењинизма, комунистички режим се дуго времена (на страну трагични прогони 1941-1944) уздржавао од вођења отворено дискриминаторске политике, и знао је, упркос свему, да одржи мир међу различитим етничким групама. Иако су, постепено, стицали навику да "копирају" руководиоце разних совјетских република, ова пракса повезана са одговорностима, била је показатељ како су се односили према страним народима (са којима су коегзистирали некад и стољећима), мање као према колонизираним, више као према могућим партнерима и да односи међу њима нијесу били само једносмјерни од владајућег ка потчињеном.

Непотребно је да дуже insistирамо: сигурно је да су стољећа заједничког живота, не увијек бурног, и заједничких интереса и жртава, саткала, с једне и са друге стране границе, на пропустљивом дијелу, читаву мрежу солидарности коју није увијек лако ни неизбјежно пожељно расплести као што се види на случају Крима, чије административно припајање Украјини 1954. није никако подразумијевало одцјељење од Москве. Удружене од давнина, у добру и у злу, различите републике некадашње руско-совјетске цјелине имају више разлога за сарадњу него за супростављање. Тако је један политички коментатор, истина раније совјетски, могао недавно да упореди бивше државе Совјетског Савеза, сада нишчашене, са познатим руских луткама које знамо под именом матрјочка, од којих би свака, одвојена, могла бити лако сломљена, а кад су углављене једна у другу немогуће их је сломити.

Поређење није разлог и ништа не обавезује да се прихвати такво прилично допаљиво схватање. Али, ма колики да је број лутака тако уклопљених (или ма какав да је поредак у којем су), ма колико да су легитимне нетрпељивости, не би бесконачно могле да игноришу ову метафору, нити да сакривају заједничко наслеђе. И да је комунизам био угњетчки режим, па чак "битно изопачен", како га данас једногласно проглашавају, након што су му се дуго улагивали, то није довољно да се аутоматски учини прогресивним и еманципаторским распарчавање бившег Совјетског Савеза - да само њега поменемо. Историчар, уосталом, не

може да заборави да Русија није била последња, ни најмања жртва комунизма који се трудно, током три четврт вијека, да из ње прогна вриједности, традиције, културу, духовитост и све оне који су их оличавали. Ни то да су Руси, са више од 60%, чинили чисту већину унутар гулага. Стога, могли би се, без другачијег суђења, изједначити СССР и Русија, и Русија послати уз ватру под изговором да је штите од сваког "имепријалстичког искушења", да би се боље уредили лични послови на њен рачун или на њену штету.

На свој начин, термин "руски свијет" обухвата сву ту историјску дугогодишњу позадину, а да не стеже Русију, која поново, са својим именом, налази властиту егзистенцију у садашњој фази свог постојања.

4.

Могло би изгледати претенциозно да се намјерава обухватити на истој катедри два и по вијека руске и совјетске историје - од Петра Великог до савремене Русије у коштацу са новим "добом пометњи" са неизвјесним исходом. Један такав ризик, ако ту има ризика, мање је смион него што то изгледа: од Петра Великог, оснивача модерне Русије до совјетске и савремене Русије, континуитет је много пута истакнут. У ствари, неуморни реформатор који уводи нови календар и нови алфавет, сијече браде, оснива први руски универзитет, уводи жене у друштво, прве новине у пријестоницу империје, одбија Швеђане ван својих граница, поставља православну цркву под старатељство државне управе, започиње лаицизацију - замјењује духовну свјетовном влашћу, што неће бити доведено до краја - овај суверен који ремети социјалне хијерархије, одваја Русију од њене прошлости и који на крају узима титулу императора (1721), постаје убудуће обавезан узор у односу на који се сврстава (или ће бити оцијењена) велика већина његових сљедбеника; његова "огромна сјенка се пружа над читавом нашом историјом" резимирао је средином прошлог вијека историчар Погодин. И нико не пориче више да његова владавина није била линија разграничења двије Русије: "пријепетровске" Русије и Русије послје Петра Великог, чија слава ће надживјети чак и династију

Романових. и, баш у односу на њега, Лењина ће његови поздрављати титулом "црвени цар", док Стаљин неће бити једини који је фасциниран футуристичким сновима цара-демијурга чији аутократски *fiat* је учинио да искрсне нова његова пријестоница усред балтичких мочвара.

Стално растргнута од тада између прогреса и традиције, или између Москве, древне православне пријестонице руских земаља, и модерне и европске пријестонице Санкт Петербурга, Русија доживљава од тада раскол који поборнике новог западњачког утицаја хвата у коштац са бранитељима руских националних коријена - и та унутришња расправа, која траје и данас, чини један од фактора (и то не најмањи) који повезује савремену историју са модерном историјом Русије и који им брани да се одвоје једна од друге.

Један од фактора, али не и једини: главни елемент кохезије и јединства је сама аутократија и дубоки печат који је оставила на моралну и политичку свијест становништва царства. Ипак, занимљиво је да та аутократија која ће наставити да прожима начин мишљења много послје 1917, није нимало задржала пажњу историчара, и аутократски режим, остаје још увијек великим дијелом terra incognita коју ћемо морати да истражимо.

Зауоставимо се неколико тренутака на тој аутократској власти која је инспирисала - привлачношћу или одбојношћу - читав друштвени, политички и интелектуални живот земље и која је продужена и послје 1917. године. Тај режим нетолеранције и угњетавања, заиста далеко од тога да буде једино спреман да се наметне као "жандарм Европе", каквим га странци обично виде, аутократија је дуго времена у Русији сматрана "животом и душом нације", па чак и веома радикални Бјелински, претеча револуционарног руског покрета, могао је забиљежити - у току његовог аутократског периода - да "да срце сваког Руса уздрхти од радости кад види како се вијори царска застава (знак присуства суверена) на московском Кремљу. Чињеница је да је суверен примио, приликом свог крунисања у Успенској саборној цркви у Кремљу, дужност да бдије над материјалном и моралном добробити својих поданика, исто као и над одбраном православне цркве којој је званично био почаствован да буде "глава". Тако добивши двоструку власт, у исти мах свјетовну и духовну,

самодржац је могао захтијевати од свих својих поданика безрезервну послушност "не из страха већ по савјести", и незадовољан тиме да само одбаца сваку супарничку власт, најзад је свео саму Цркву на улогу одличног помоћника, подређујући је административном организму - Светом Синоду - који је свео само на вршење обреда.

Ово дјело ланцизације ипак неће бити, ни из далека, доведено до краја: православни руски цар и истовремено петербуршки император наследио просвећености и бюрократског апсолутизма 18. вијека, самодржац и сам ће остати растргнут због своје двоструке улоге свјетовног владара и цара-папе: ако се император заиста (писао је 1906. пјесник-философ Мережковскиј) "могао преобразити у уставног монарха, православни цар није" и царство ће се распасти на овој двосмислености.

Упркос, или због изненадности свог слома, аутократија неће неповратно нестати 1917, и више него једно начело из царске прошлости прокријумчариће се - будући да није јасно одбачено - у режим који је од тога намјеравао да направи *tabula rasa*, или пак замени царски режим оним што се чудно називало "аутократија народа". Док су се, и поред свега, историчари трудили, слиједећи примјер Токвила (*Tocqueville*), да продуже капетовску Француску послје револуционарног периода, попис тих "наслеђа из аутократске прошлости" остао је неизраван и 1917. година биће дуго сматрана, без обзира на очигледност, прекидом или безусловним почетком

Без намјере да се од сада прави попис, ограничимо се да истакнемо неколико аспеката те неочекиване везе, да почнемо од обичаја становништва империје да владара сматра јединим извором законитости и права, и да види у њему врховног заштитника од неправде. "Император је наш живи закон", тврдио је, у доба Александра I (и многих других касније), писац и историчар Карамзин. Та персонализација власти, изван свих законских норми, неће престати (то се зна) 1917. године, јер није било довољно савјесно сатрти већину чланова династије Романов да би се укинуо утицај личне власти који је у духу опстао.

Други примјер: аутократија која је обједињавала свјетовну и духовну власт и која није знала - барем до 1906 - ни за какво

одвајање власти, захтијevala је безрезервну приврженост грађана-поданика, без икаквог посредничког тијела између њих и њиховог суверена. Идеолошка неутралност, слобода свијести или разноликост мишљења и слободно надметање идеја биле су вриједности стране царској власти, која је захтијevala једногласје. Ова застарјела политичка култура неће више бити поново доведена у питање и заматак грађанског друштва, које је почело да се јавља у посљедњим деценијама царског режима на заласку, неће опстати у револуцији и у првим протјеривањима 1922.

Иако је имала неограничену власт, аутократија ипак није значила тиранију, још мање деспотизам. Будући да је сматрао, као и најнижи његов поданик, да служи општем добру, самодржац је од давних времена учинио да превагу однесе служење држави и јавни интерес над појединачним интересом; и овај примат служења држави или заједници био је чак једна од битних основа аутократске власти, чији одговорни су држали под сумњом тражење личне користи, "слободно предузетништво" или законе тржишта, често изједначаване са неком врстом шпекулације и оцијењене штетним по друштвену кохезију и за аутократски консензус. Квазисимболничном коинциденцијом израз плутократија значи је, на руском, владавину превараната и руска буржоазија, дуго времена спутавана у свом развоју и политички инертна, никада неће тежити да игра исту еманципаторску улогу као истородне буржоазије на Западу.

Непотребно је даље наводити примјере: монопол и персонализација власти, идеолошко уплитање државе, примат да се служи њој и колективном интересу, одумирање посредничких тијела и култ једногласности - у томе се састојало оно што сам назвао аутократски максимализам и његов врхунац - култ тајне. У неком смислу исто као што су се Свете тајне одвијале ван видика вјерника, у заклону иконостаса, гдје је једино свештенство (а у овој прилици цар) имало приступ, исто тако политички живот се ушанчио у тајну канцеларија, гдје је император обављао дужност, окружен министрима, док је суштина измицала погледу његових вјерних поданика. Пошто уопште није била искоријењена, та културна политика ће наставити да живи још боље 1917. и бољшевичка власт ће наредити (од јануара 1918) одвајање Цркве од Државе само да би је заменила одмах

новом вјерском државом, овог пута социјалистичком, непријатељем сваке идеолошке неутралности и још више максималистичком од државе која јој је претходила.

Бољшевици и присталице аутократије имали су, заиста, једног заједничког непријатеља - либерализам; и та заједничка алергија на либерале привући ће у табор бољшевика велики број бирократа и слугу старог режима који су управо у њима видјели најбоље гаранте обнављања и кохезије царства. Тако ојачани, бољшевици неће оклијевати да васкрсну старе рефлексе царистичке прошлости и да тако остваре једно дјело обнављања које ће бити важно да се изнесе на видјело.

Зар не би требало ићи са тим паралелизмом још даље и у комунистичком режиму видјети, у ствари, само метаморфозу аутократије? Између једног и другог режима постојала је заиста врло важна разлика; у питању је вјера или, барем, православна вјероисповјест. Не предајући се претјераној наивности, не можемо, ипак, а да не имамо на уму да је православни суверен упорно видно у најбездушнијем од својих поданика залуталу овчицу која је имала могућност да се врати у окриље аутократије послје кајања и исповиједања по пропису, као што се види у најславнијем случају - случају Бакуњина. Док се цар самодржац осјећао одговорним пред Богом за живот и најнижег свог поданика, није било баш исто са новим комунистичким режимом, чија се владајућа класа осјећала одговорном само пред историјом и својим снисходљивим судом, у коме су заузимали истовремено улоге и тужноца, и истражног судије, и судије и законодавца и коме су наметали своје пресуде. А она иста исповијест која је претходила повратку у окриље аутократског друштва, значила је често смртну пресуду у совјетском режиму. Треба ли се онда чудити ако су поновно откриће човјека иза грађанина и повратак "универзалним религиозним вриједностима", како се изржавала владајућа класа почев од 1987-88 - подједнако са нарастајућом бујницом рехабилитација - означили пропаст совјетске власти?

У једном смислу, то се види, царски режим вриједно је неоспорно више од угледа који је имао; али то једнако важи данас за Совјетски Савез, чија историја се не своди више само на терор и гулаг, на владавину званичне истине, на прашњави

застарјели материјализам, или култ узастопних руководилаца, на што многи ласкавци покајници данас настоје да га сведу. Попут Јануса, совјетски социјализам имао је само једно лице - нечовјечно; али он је значи исто тако - и упркос свему - покушај, без преседана, друштвеног напредовања и образовања, уопштавања наставе и истраживања, повећање броја научних института, или пак модернизацију привреде и њене инфраструктуре, које само омогућавају земљи да настави да прилично управља и данас. Сваки бивши совјетски грађанин зна да његова некадашња домовина није никад била, у читавом 20. вијеку, толико поштована, поласкана, утицајна и цијењена као у доба страшног генералног секретара, који је приморавао на поштовање чак и своје непријатеље: а неки од њих нијесу били љути због сазнања да постоји једна територија гдје силе тржишта, капитала и публицијетета нијесу наметале свој закон мање него прије 1917. године.

Такво је наслеђе, дјелимично тијесно повезано, у коме се Русија данас бори и које брани да се приступи савременој историји руског свијета, независно од њене модерне историје.

5.

Коначно, упркос својим орбиталним станицама, интерконтиненталним ракетама и успјесима у освајању свемира којима су се поносили Совјети, СССР је морао доживјети неизбјежну пропаст. Пошто се дуго времена издавала за авангарду "прогресивног човјечанства" и "партију младих", Комунистичка партија СССР-а је дошла дотле да изгледа само као партија назадности и стараца, заробљеника једне идеологије изграђиване вијек и по и савремене још Дикенсу, Хауптману или Золи. Жртве свог преживјелог монопола власти и своје маније тајне, која им је скривала стварно стање Совјетског Савеза и која их је спречавала да га лијече, совјетски властодршци су престали да буду олпчење напретка. Стога, док су се они преображавали кроз политику реформи да би покренули земљу, друштво и образовни слојеви већ су били превазишли постојећи систем и почели да се одоздо осамостаљују. Упркос мудрости седмог и већ посљедњег генералног секретара, забринутог да очува ко-

хеизију Партије и Савеза, старе мјешине нијесу могле више држати ново вино, и Совјетски Савез се распао једне божићне ноћи 1991. године, након 74 године постојања, чији ће биланс историчарима изгледати, у глобалу, више негативан него позитиван. Све у свему и супротно свим смишљеним сценаријима до тада, руско друштво је скоро само по себи побједило, и без проливања крви, један исцрпљени режим. Режим који ће се срушити нарочито због тога што није знао да покрене, макар дјелић, средстава информисања којима располаже свака модерна демократија да "опица пулс" становништва...

И тиме стижемо до данашњег времена, гдје историчар може напредовати квалитетно само ако просуђује опрезно. Стога ћу се ја ограничити на неколико кратких запажања о једној још увијек веома конфузној садашњости, да бих покушао да је одредим у односу на прошлост и на националне традиције руског свијета.

Обновили Русију и, у случају потребе, Савез на рушевинама СССР-а, поставило је тежак задатак и перестројку много тежу од претходне. Док су постојале - пронишно су примјетили зловни шаљивци - читаве библиотеке књига које говоре о путевима преласка капитализма у социјализам, ниједна публикација није садржавала обрнут процес: прелазак из социјализма у капитализам. Требало је, значи, импровизовати усред скоро потпуне институционалне празнине и без икаквог програма владе до само жеље да се створи правна, либерална и демократска држава способна да окупи сецесионистичке републике у једну нову Федерацију.

Из доктринарних разлога, приоритет је дат обнављању економије на новим, капиталистичким основама, које ће боље од свих осталих да раскину са прошлошћу и забране јој повратак. Одбацујући постепене опције које су тада разматране, одговорни Руси, охрабрани страним "експертима" који су давали нереална обећања о финансијској помоћи, изјаснили су се за максималистичко рјешење - нагло заронити Русију у конкретну тржишну економију, предодређену да је укључи, неповратно, путем приватизације, у модел западне економије; укратко, оно што је називано шок терапијом, чија је прва етапа била (треба ли на то подсећати?) либерализација цијена и слободна конвертибилност рубље.

Заштита до тада снагом СССР-а и одржавана вјештачки подигнутим курсом. рубља је одмах пала под дејством галопирајуће инфлације, чије посљедице нијесу можда увијек јасно сагледане у иностранству. Донста, многе друге земље биле су упознале (или познају) сличну инфлацију, ако не чак и вишу; ипак, у случају Русије и у одсуству сваког приватног власништва достојног тог имена, Руси и Совјети сачували су у готовом новцу или у форми полуликвидне штедње, уштеде сакупљане годинама, пошто нијесу могли да сачувају новац у неком другом облику. За веома кратко вријеме, велика већина становништва била је упропашћена или, чак, доведена до просјачког штапа. То би још било само пола зла, да то сурово осиромашење није имало много других, не мање лоших, посљедица: не само да је унапријед осујетило приватизацију предвиђену да преобрази грађанина у власника националних богатстава, већ је изненадно лишила сваке платежно способне клијентеле један капиталистички сектор предвиђен да препороди друштво и уплашила је стране улагаће који су били збуњени због нестајања куповне моћи становништва. Одатле обрт, прије свега теоријски, који је предузео приватни сектор претежно присутан у услужним дјелатностима: у недостатку права на индустријско власништво или на послове који стално застају, нови пословни људи више воле да улажу у мјењачке операције или препродаје, које су уносније од инвестирања на дуги рок у индустрију. Што се тиче већине становништва, још занесеног том игром монопола - далеко од гомилања, као што су у почетку замисљали, капиталистичког богатства и од предности социјализма, гледали су само како њихова друштвена средства одлазе у дим. Терапија је прошла, али је шок остао, подстичући носталгију за недавном прошлошћу, још увијек синонимом сигурног запослења, социјалне заштите, животног минимума и сигурне сјутрашњице.

Чувајте се, ипак, оних који критикују људске трошкове те либерализације успјеног хода, називане, понекад, наopakим максимализмом, или оних који оповргавају, као и њихови претходници из прошлог вијека, специфичност руског културног изузетка. Одговор им је дат прошлог октобра, када је, први пут у осам година, проливена крв у току супротстављања која се нијесу могла свести на обичну закашњелу борбу, у којој се хватају

у коштац реакционари, империјалистички или фашистички нацисти, обучени у све дугине боје и бијели коњаници више политичке него друштвене демократије.

Било би предуго да овдје анализирамо те октобарске догађаје, којима су Московљани присуствовали као гледаоци више или мање немоћни и пасивни, али који ће изазвати у иностранству бурна одобравања: заиста није се могло очекивати од руководећих Руса, истицали су чланови Парламента и државници, да усвоје без муке истанчаност западњачке демократије и више је врједјело не компромитовати процес демократизације претјераним демократским захтјевима. То није, очигледно, једино могуће виђење ових догађаја који још треба да се расвијетле, и који су изазвали, два мјесеца касније, децембарско гласање и избор Думе која се још више противи него распуштени парламент. Узрок томе је што се сви Руси не разумију у тржишну економију која им је предложена, као ни у стил западњачке демократије, на коју они још одавно гледају једва мање критички него што ми сами гледамо на њихове институције. Још су теоретичари царства, управо као и борци руског револуционарног покрета, били саркастични према парламентарној демократији у којој су се правили да виде само личне сукобе, партијске свађе, унутрашње борбе или трчање у мјесту, без обзира на општи интерес. *Mutatis mutandis* Совјети нијесу другачије говорили, са врха марксистичког Олимпа, избушили су, са своје стране, са хиљаду смртоносних стријела умочених у дијалектички материјализам, грађанске демократије предодређене на јавну срамоту и нестајање. Тако упозорен унапријед, велики број Руса не схвата без збуњености нашу демократију, повезану са великим спектаклом и ограничене одговорности и њен дрвени манихејски језик.

Стога, зар их не бисмо могли позвати да прекораче границу свог властитог историјског наслеђа, да бисмо им додали модел "кључ у руке" идеалне политичке демократије.

Не преузимајући на наш рачун славенофилске строфе у част селачке демократије, која никада неће прећи локалне оквире - треба, међутим, признати да "руски народ" има такође свој властити демократски дух, иако није склон формализму или традиционалној парламентарној математици. Да већина од 51% гласова може наметнути свој закон оним 49% осталих, не налази

одјека у руској традицији, која више воли, ако не једногласност, онда бар најшири могући консензус, чије познате већине од 99,9% су биле само карикатурални израз. И ако наше републиканско начело прихвати тобоже једногласне гласове Руса, хоће ли они бити подстакнути да га измијене обрнутим редом: братство, једнакост, слобода - поредак у којем се читава не само њихова слаба заинтересованост (више пута доказана) за апстрактне слободе, већ и читаво једно наслеђе, дјелимично православно, међусобне помоћи и солидарности, који су их учинили још осјетљивијим, зна се, на утопију једне једнаке државе-комуне или на неодрживе дражи марксизма.

Стога би било мало разумно да судимо о Русији према нашим властитим критеријумима да бисмо јој отворили или не врата Европе, или је ставили у карантин у име не зна се баш ког права уплитања демократије. На ову намјеру Руси би имали право да одговоре да Запад није Европа, чији су они пуноправни дио, а да се, међутим, у њу не затварају. Евроазијска сила Русија осјећа од давнина привлачност "великог пространства" азијског и Пацифика, које више него икада (да узмемо Херценову формулу) подсећа на "Средоземно море будућности"-Медитеран чији становници са обала не журе да подржавају наш демократско-либерални средо у којем више него један азијатски народ види скоро само скренути маневар у намјери да се одржи пријетећа надмоћност бијеле Европе.

Хтјети у таквим условима трансформисати некадашњи совјетски глечер у атлантски глечер, рачунајући ту и Украјину, није знак поуздане оштроумности, а Запад би могао, у жељи да одгурне Русију на маргину Европе, само постићи супротно - маргинализовати себе сама, у часу кад пад Берлинског зида поново помјера унутрашње границе Европе, важније је да се превазиђе један вјековни раскол, поштујући посебности сваког у духу отворености и међусобне толеранције, који једино даје резултате и води у будућност. Је ли, чак, утопијски замислити једну Федерацију помирену око Русије и саме препорођене и способне - ко зна? - да поново буде бедем Запада или, чак, стожер окупљања у Азији свих присталица новог доба интегрализма?

Такви су неки од улога садашње веома нестабилне ситуације, коју смо дужни да анализирамо на равној ноzi са традиционалним темама које не недостају.

LA RUSSIE EST FORTE LORS MEME QU'IL SEMBLE
QU'ELLE EST FAIBLE

Résumé

Dans sa leçon inaugurale à l'occasion de la création de la Chaire d'histoire moderne et contemporaine du monde russe (College de France, le 6 mai de 1994) l'auteur donne une brève rétrospective historique de la Russie depuis le temps le plus ancien jusqu'à nos jours. Se trouvant plusieurs fois, au cours de sa longue histoire, aux carrefours historique, la Russie tsariste (aussi bien que l'Union soviétique et l'Union des états indépendants) ne s'orientait pas toujours de la meilleure façon. Le facteur russe qui a contribué que la Russie devenait plus puissante, n'était pas homogène au point de vue de nation. C'est pour cela que la Russie est toujours en quête de son identité nationale et ses marques ce que n'était pas le cas avec les minorités nationales qui, il y a quelques années, ont formé ses propres états indépendants au détriment de la Russie.

D'une manière intéressante, l'auteur fait l'analyse de la période du socialisme-communisme dans l'ex-Urss.

L'auteur constate que la Russie reste forte lors même qu'il semble qu'elle est faible, c'est-à-dire qu'elle est riche même si les conditions de vie de ses habitants sont mauvaises.

(Prevela Marina Vukićević)